Vrijwilligers & erfgoed in Noord-Brabant

Een verkenning van de dynamiek van lokale erfgoedgemeenschappen

EEN: INLEIDING[1]

Het verleden geeft reliëf aan het heden en zet onze weg uit naar de toekomst. Erfgoed laat zien waar we vandaan komen en waar we naar toe gaan. Het biedt ons een waardevol fundament voor ons leven hier en nu en geeft de regio een eigen gezicht. Erfgoed gaat over de nalatenschap van onze voorouders, waar wij vandaag de dag iets mee kunnen doen, zodat toekomstige generaties er ook nog iets aan hebben[i].

In de huidige maatschappelijke ontwikkelingen zien we een verschuiving van een verzorgingsstaat naar een participatiesamenleving, waarin de rol van overheden verandert van 'zorgen voor' naar 'zorgen dat'. Ook rondom erfgoed betekent dat een andere verhouding tussen burgers, overheden en andere organisaties. De rol van vrijwilligers wordt steeds groter. De terugtrekkende overheid zorgt voor democratisering van erfgoed. Erfgoedbeleid is lange tijd vooral iets geweest van de wetenschap, van instituten, van professionals én van overheden. De laatste jaren is meer en meer het besef doorgedrongen dat erfgoed van ons allemaal is.

In dit onderzoek ligt de nadruk niet op erfgoed *an sich*, maar op de vrijwilligers rondom erfgoed. Want hun rol is belangrijker dan ooit. Erfgoed kan er niet eigenhandig voor zorgen dat de ruimtelijke kwaliteit, leefbaarheid en vrijetijdseconomie in de omgeving opbloeit[i], daar heb je mensen voor nodig. We noemen deze groepen mensen erfgoedgemeenschappen. Maar wat zijn dan precies 'erfgoedgemeenschappen'? Wat drijft hen? En wat zijn de succesfactoren waar anderen van kunnen leren?

Om daar meer inzicht in te krijgen heeft Erfgoed Brabant het PON gevraagd om een verdiepend onderzoek te doen naar Brabantse erfgoedgemeenschappen. Het onderzoek vloeit voort uit het congres *Waardevol! Culturele duurzaamheid en regionaal erfgoedbeleid*. Erfgoed Brabant organiseerde dit congres samen met FARO (Vlaams Steunpunt voor Cultureel Erfgoed) op 3 maart 2016. Tijdens het congres brachten zij bestuurders, beleidsmakers, erfgoedprofessionals, wetenschappers en professionals uit verwante domeinen uit Nederland en Vlaanderen samen om met elkaar de kracht van erfgoed in en voor de regio te verkennen.

Het onderzoek naar Brabantse erfgoedgemeenschappen wordt gestart vanuit de Erfgoed Brabant Academie.

Leeswijzer

In hoofdstuk 2 lichten we kort toe hoe het onderzoek is opgebouwd en welke vragen tijdens het onderzoek aan bod gekomen zijn.
In hoofdstuk 3 geven we een inleiding over erfgoed, gebaseerd op een literatuurstudie waarna we in hoofdstuk 4 toewerken naar de definitie van een 'erfgoedgemeenschap'. Vervolgens beantwoorden we de deelvragen, die zijn onderverdeeld in drie niveaus, in hoofdstuk 5 (niveau 1), hoofdstuk 6 (niveau 2) en hoofdstuk 7 (niveau 3).
In hoofdstuk 8 geven we onze conclusies en aanbevelingen.

1 *De inleiding is deels gebaseerd op tekst uit het werkplan 2017 van Erfgoed Brabant.*

TWEE: ONDERZOEKSOPZET

Erfgoed Brabant heeft het PON de opdracht gegeven om een verdiepend onderzoek te doen naar Brabantse erfgoedgemeenschappen. De hoofdvraag van dit onderzoek luidt:

Wat maakt Brabantse erfgoedgemeenschappen succesvol en wat is het effect van erfgoedgemeenschappen op de leefbaarheid van de omgeving?

Om deze vraag te kunnen beantwoorden zijn deelvragen opgesteld, verdeeld over drie niveaus. Binnen niveau 1 richten we ons op (de dynamiek van) erfgoedgemeenschappen zelf en bij niveau 2 gaan we dieper in op het effect van de erfgoedgemeenschap op de lokale omgeving/de provincie Noord-Brabant. Niveau 3 is gericht op de vergelijking met andere typen gemeenschappen of erfgoedgemeenschappen buiten de provincie Noord-Brabant. De twaalf deelvragen staan centraal in het onderzoek.

Niveau 1: Gericht op de dynamiek van erfgoedgemeenschappen

1. Wat wordt verstaan onder een 'erfgoedgemeenschap'?
2. Welke drijfveren spelen een rol bij de keuze van mensen om zich in te zetten voor het erfgoed?
3. Welke factoren (bijvoorbeeld omgevingsfactoren, economische-, sociaal-culturele of politieke factoren) zijn volgens leden van de erfgoedgemeenschappen van invloed op de erfgoedgemeenschap?
4. Welke succesfactoren en knelpunten zijn binnen deze factoren te onderscheiden?
5. Welke verschillen zijn er tussen erfgoedgemeenschappen binnen verschillende 'typen' erfgoed (binnen materieel en immaterieel) en hoe komen die tot uiting?
6. Wanneer noemen we een erfgoedgemeenschap succesvol?
7. Kan er invloed uitgeoefend worden op het succes van erfgoedgemeenschappen? Zijn er aanpakken te kopiëren?

Niveau 2: Gericht op de lokale leefomgeving/provincie Noord-Brabant

8. Wat is de impact van een erfgoedgemeenschap op de leefbaarheid van de omgeving?
9. Hoe verschilt deze impact voor verschillende 'typen' erfgoed (binnen materieel en immaterieel)?
10. Hoe kunnen erfgoedgemeenschappen ondersteund worden? Op welke vlakken en wie zou daar een rol in kunnen hebben?

Niveau 3: Gericht op vergelijking buiten de provincie Noord-Brabant[2]

11. Op welke wijze is de dynamiek van erfgoedgemeenschappen verschillend van de dynamiek van andere burgerinitiatiefgroepen?
12. In hoeverre verschilt de Brabantse aanpak van andere provincies of Vlaanderen?

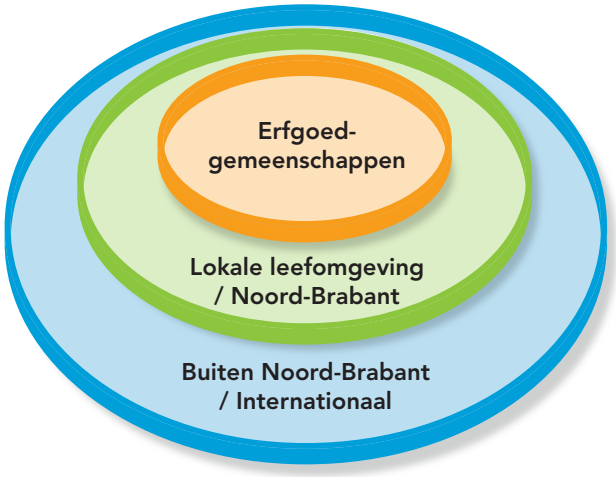

2 *Het beantwoorden van de deelvragen bij niveau 3 draagt niet noodzakelijk bij aan het beantwoorden van de hoofdvraag. Op verzoek van Erfgoed Brabant voegen we dit niveau wel toe als aanvullende verdieping op dit onderzoek.*

Onderzoeksfasen

Het onderzoek naar Brabantse erfgoedgemeenschappen bestaat uit verschillende fasen. We zijn gestart met een literatuuronderzoek.
Op basis van belangrijke factoren/criteria uit het literatuuronderzoek zijn vijf erfgoedgemeenschappen geselecteerd als casus. Deze criteria zijn:

- Soort erfgoed: immaterieel versus materieel erfgoed
- Drijfveren: bijdragen aan erfgoed vanuit emoties, het verbeteren van de woon- en leefomgeving en/of het bevorderen van sociale cohesie in de directe omgeving
- Professionaliteit van de gemeenschap: informele groep versus gestructureerde organisatie
- Oude versus nieuwe gemeenschap
- Diversiteit in samenstelling: homogene groep versus heterogene groep
- Spreiding over de provincie Noord-Brabant

Bij de selectie van de casussen is geprobeerd om zoveel mogelijk rekening te houden met een spreiding in bovengenoemde criteria, zodat de onderzoeksgroep bestaat uit een vijftal gemeenschappen die sterk verschillen ten opzichte van elkaar. De geselecteerde erfgoedgemeenschappen zijn:

- Riviervisserijgemeenschap, Woudrichem
- Molen Désire, Megen
- Archeologische Vereniging Kempen- en Peelland (AVKP)
- De Brabantsedag, Heeze
- Maasheggenvlechters, regio Boxmeer

Bij elk van deze gemeenschappen heeft een interview plaatsgevonden met vrijwilligers. Vervolgens zijn per gemeenschap maximaal twee stakeholders geïnterviewd om de informatie vanuit de vrijwilligers aan te vullen vanuit een ander perspectief.

Met de informatie uit het literatuuronderzoek, de interviews met de vijf erfgoedgemeenschappen en de interviews met stakeholders zijn de onderzoeksvragen van niveau 1 en 2 beantwoord. In een rondetafelbijeenkomst hebben de geïnterviewde erfgoedvrijwilligers gereflecteerd op onze eerste bevindingen. Deze feedback is verwerkt in de definitieve bevindingen in deze rapportage.

Na het afronden van de bevindingen vanuit de erfgoed-gemeenschappen en de stakeholders zijn telefonische interviews gehouden met sleutelfiguren rondom erfgoedgemeenschappen buiten de provincie Noord-Brabant of burgerinitiatieven rondom andere vormen van burgerparticipatie ten behoeve van niveau 3.

Onderzoeksmethode: casestudy

Voor het onderzoek naar Brabantse erfgoedgemeenschappen hebben we gekozen voor een kwalitatief onderzoek, waarbij we ons verdiepen in de dynamiek van verschillende casussen (casestudy).
Een casestudy wordt vooral gebruikt 'om de natuurlijke verwevenheid van belangrijke factoren voor de beschrijving of verklaring van een bepaald verschijnsel in kaart te brengen'[ii]. Door middel van een casestudy krijgen we inzicht in de werking en de complexiteit van de onderzochte erfgoedgemeenschappen.
Door vijf gemeenschappen te kiezen is het mogelijk om gemeenschappen te onderzoeken die sterk van elkaar verschillen, bijvoorbeeld op geografisch spreiding, diverse samenstelling, soort erfgoed etc. Het wordt mogelijk iedere gemeenschap intensief te bestuderen, inclusief de specifieke relevante (omgevings)factoren en stakeholders. Kanttekening bij deze onderzoeksmethode is dat het beeld niet kan worden gegeneraliseerd naar alle erfgoedgemeenschappen in Brabant.

DRIE: WAT IS ERFGOED?

Erfgoed bestaat uit (tastbare) herinneringen aan de verhalen van de geschiedenis. Afzonderlijk vertelt het erfgoed veelal het verhaal van een gemeenschap, dorp of stad. Maar tezamen vertellen ze in hun onderlinge verband de verhalen van Brabant.[iii]

Erfgoed is een ruim begrip. De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed definieert erfgoed als 'het geheel van verhalen, plekken, gebouwen en objecten die binnen een groep van generatie op generatie worden overgedragen' (RCE 2009: 15).[iv] Sinds januari 2016 is de Erfgoedwet van kracht. Deze wet vervangt zes wetten en regelingen op het gebied van cultureel erfgoed. Hierin wordt cultureel erfgoed als volgt gedefinieerd:

> *Cultureel erfgoed: uit het verleden geërfde materiële en immateriële bronnen, in de loop van de tijd tot stand gebracht door de mens of ontstaan uit de wisselwerking tussen mens en omgeving, die mensen, onafhankelijk van het bezit ervan, identificeren als een weerspiegeling en uitdrukking van zich voortdurend ontwikkelende waarden, overtuigingen, kennis en tradities, en die aan hen en toekomstige generaties een referentiekader bieden.*[v]

Materieel versus immaterieel erfgoed

Kort door de bocht gezegd, bestaat erfgoed uit materieel en immaterieel erfgoed. Met materieel erfgoed bedoelen we objecten. Immaterieel erfgoed gaat om verhalen en tradities. Bij materieel erfgoed kunnen we een onderscheid aanbrengen tussen onroerend erfgoed (gebouwen en landschappen) en roerend erfgoed (o.a. oude kunstvoorwerpen, machines, werktuigen, documenten, wapens en kleding)[vi]. Volgens het in 2012 door Nederland ondertekende Unesco Verdrag ter Bescherming van het Immaterieel Cultureel Erfgoed omvat immaterieel erfgoed het volgende: orale tradities; uitvoerende kunsten; sociale praktijken, rituelen en feestcultuur; kennis en praktijken die samenhangen met natuur en het universum, en traditionele ambachten.[vii]

In dit onderzoek gaan we uit van de indeling van de Provincie Noord-Brabant die in het Beleidskader erfgoed 2016-2020 vier soorten erfgoed onderscheidt:[viii]

- Onroerend erfgoed: in de praktijk meestal aangeduid met de term cultuurhistorische waarden. Dit zijn bijvoorbeeld historische gebouwen, stads- en dorpsgezichten, historische landschappen, historische groenstructuren en archeologische monumenten.
- Roerend erfgoed: museumstukken, archeologische vondsten, etc.
- Informatief erfgoed: archieven, foto's, drukwerk, etc.
- Immaterieel erfgoed: volkscultuur, dialect, historische gebruiken en tradities.

Brabants erfgoed in cijfers

Kijken we naar materieel erfgoed, dan telt Brabant 106 archeologische rijksmonumenten, 5.842 rijksmonumenten, 748 kerkelijke gebouwen, 165 actieve heemkundekringen met deelcollecties, 106 geregistreerde musea en 4 nationale parken. Daarbij komen ook nog tal van gemeentelijke monumenten (7.791 in totaal) en bijna 500 oorlogs-monumenten. Daarnaast vormt het immaterieel erfgoed een belangrijk onderdeel van het erfgoed in Brabant. Van de 77 landelijke tradities die zijn opgenomen in het Verdrag ter Bescherming van het Immaterieel Cultureel Erfgoed komen er 11 uit Noord-Brabant. Hiermee voert Noord-Brabant de lijst aan.[ix]

Erfgoed leeft

Het is moeilijk met cijfers hard te maken hoe groot de erfgoed-belangstelling in Nederland is. De erfgoedinteresse onder de bevolking is eigenlijk alleen in te schatten op basis van vragenlijstonderzoek.[x]

In de *Vrijetijdsomnibus (VTO) 2012* is landelijk gevraagd naar de interesse in vijf vormen van erfgoed:
1. geschiedenis in het algemeen;
2. familie-, regionale of lokale geschiedenis;
3. historische steden, dorpen of gebouwen;
4. historische voorwerpen;
5. oude gebruiken, tradities of ambachten.

Figuur 1 Interesse in erfgoed, bevolking 6 jaar en ouder, 2012 (in procenten)[xi]

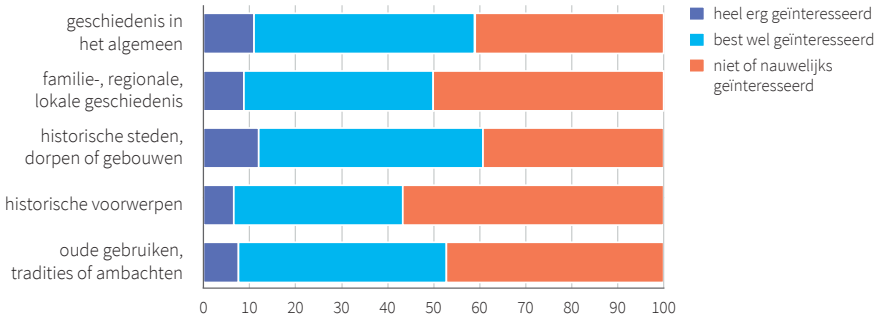

De meeste interesse is er voor geschiedenis in het algemeen en historische steden, dorpen of gebouwen. Het minst voor historische voorwerpen.

Figuur 2 Aantal vormen van erfgoed waarin men geïnteresseerd of heel erg geïnteresseerd is, bevolking 6 jaar en ouder, 2012 (in procenten)[xii]

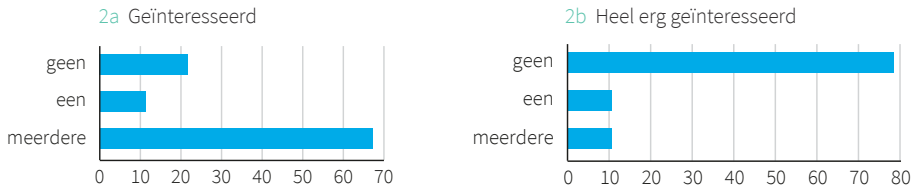

Circa 20% van de bevolking is in geen enkele van deze vijf vormen van erfgoed geïnteresseerd, zie figuur 2a. Anderzijds is circa 20% heel erg geïnteresseerd in één of meerdere van die vormen, zie figuur 2b.

Uit onderzoek van Erfgoed Brabant onder Brabanders blijkt dat 93% van de Brabantse bevolking weet wat erfgoed is. 24% van de Brabantse bevolking zegt geïnteresseerd te zijn in erfgoed en 65% zegt een beetje geïnteresseerd te zijn in erfgoed.[xiii]

Vanuit het rapport *Gisteren vandaag* van het Sociaal en Cultureel Planbureau[xiv] vinden we ook informatie over bevolkingsverschillen in erfgoedinteresse. Volgens het rapport hebben mannen over het algemeen meer belangstelling in erfgoed dan vrouwen, met name als het gaat om geschiedenis in het algemeen en om historische bebouwing en voorwerpen. Als kind hebben mensen wat minder interesse hierin dan wanneer ze ouder zijn. Daarnaast geldt dat erfgoedinteresse groter is naarmate men meer opleiding genoot. Ook een hoger opleidingsniveau van de ouders en grotere culturele interesse in het ouderlijk huis gaan samen met een grotere interesse in erfgoed. Deze drie factoren duiden erop dat een groot cultureel kapitaal bevorderlijk is voor erfgoedinteresse. Stedelijkheid van de woonplaats en inkomen hebben eveneens een positief effect op erfgoedinteresse. Wanneer het gaat om mensen met een sterke erfgoedinteresse zien we hetzelfde beeld. Het effect van inkomen is dan daarentegen verdwenen.

Erfgoed leeft misschien wel het meest bij mensen die er in hun vrije tijd actief mee bezig zijn. Het blijkt echter ingewikkeld om een scherpe grens te trekken tussen passieve interesse en actieve interesse/betrokkenheid.

VIER: ERFGOEDGEMEENSCHAPPEN

Zoals zojuist al genoemd, is het moeilijk een scherpe grens te trekken tussen passieve en actieve interesse (betrokkenheid) in erfgoed. Het is algemeen geaccepteerd om de beoefening van een kunstvorm in de vrije tijd aan te duiden met de term 'amateurkunst'. Ook in de sportwereld is deze term, bijvoorbeeld 'amateurvoetbal', een geaccepteerd begrip. Uit onderzoek van Deekman, 2010[xv] blijkt dat de term 'amateur' hier vooral wordt opgepakt in de betekenis van liefhebber(amator). In de erfgoedwereld roept de term erfgoedamateur echter veel weerstand op. Daarom wordt door het Sociaal en Cultureel Planbureau een onderscheid gemaakt in erfgoedvrijwilligers en erfgoedbeoefenaars. De term vrijwilliger heeft betrekking op bestuurlijke of uitvoerende taken ten behoeve van instellingen, verenigingen of evenementen. Bij een beoefenaar gaat het om iemand die in de vrije tijd inhoudelijk met erfgoed bezig is.

Definitie van erfgoedgemeenschappen

Zowel erfgoedvrijwilligers als erfgoedbeoefenaars zijn hier gedefinieerd vanuit het individu. In de literatuur vinden we geen definitie van wat verstaan wordt onder een 'erfgoedgemeenschap' (groepsniveau). Het is een term die tevens niet direct herkend wordt door het veld. Toch is het belangrijk in beeld te brengen hoe de groepsvorming bij erfgoed werkt en hoe vrijwilligers samen werken aan bijvoorbeeld het behoud van een molen of het voortzetten van een traditie. Het is tenslotte een collectief van mensen die het erfgoed in stand kunnen houden, niet een enkel individu.

Zoals gezegd vinden we in de Nederlandse literatuur geen definitie van een erfgoedgemeenschap (groepsniveau). Unesco gebruikt wel de term 'dragende gemeenschap' binnen immaterieel erfgoed. Op basis van beschikbare literatuur en de gesprekken met vrijwilligers komen we tot de volgende definitie:

> *Een erfgoedgemeenschap is een groep mensen die zich vanuit interesse en intrinsieke motivatie voor het erfgoed formeert in een sociaal verband en zich op vrijwillige basis in haar vrije tijd bezighoudt met cultureel erfgoed.*

Naast groepen zijn er ook individuen die zich bezighouden met erfgoed, maar zich niet (willen) formeren in een sociaal verband. In dit onderzoek richten we ons enkel op groepen en niet op individuen.

Onder cultureel erfgoed verstaan we zowel materieel als immaterieel erfgoed (of zoals de provincie Noord-Brabant spreekt over onroerend, roerend, informatief en immaterieel erfgoed). Met vrijwilligers bedoelen we zowel de erfgoedvrijwilligers als de erfgoedbeoefenaars. Een erfgoedgemeenschap kan zowel bestaan uit een informele groep als uit een meer geïnstitutionaliseerde groep (in de vorm van een vereniging of stichting).

Een kenmerk van een erfgoedgemeenschap is dat het vaak gaat om een heterogene groep mensen met verschillende achtergronden. Een ander kenmerk is dat een erfgoedgemeenschap over het algemeen een veranderlijk karakter kent. Het is een open groep die gedurende de tijd kan veranderen van samenstelling.

(Brabantse) culturele identiteit

De vrijwilligers van een erfgoedgemeenschap identificeren zich met de groep, waarbij erfgoed de bindende factor is. Zoals prof. dr. Arnoud-Jan Bijsterveld al schreef, is identiteit geen gegeven, maar een sociale constructie. Erfgoedgemeenschappen zijn onderdeel van zo'n sociale constructie. Ze zijn het resultaat van voortdurende individuele en collectieve processen van identificatie met de plek waar we wonen, leven en werken en met de mensen om ons heen. De kenmerken die als 'streekeigen' beschouwd worden zijn geen in beton gegoten gegevenheden, maar veranderlijke elementen die mensen zich in wisselende combinaties toe-eigenen in een proces van socialisering en identificatie.[xvi] Er is dus niet één (Brabantse) culturele identiteit.

In 2015 deed het PON onderzoek naar Geluk in Brabant.[xvii] Ook hieruit blijkt dat identiteit belangrijk is, maar dit hoeft niet per se de Brabantse te zijn. Het gaat er meer om je ergens verbonden mee te voelen, zoals de vrijwilligers binnen een erfgoedgemeenschap.

Dit komt ook terug in beleidsdocumenten van de Provincie Noord-Brabant (zowel bij cultuur als erfgoed), waarin gerefereerd wordt aan culturele identiteit. Culturele identiteit zorgt voor verbondenheid en een sterke identiteit werkt als lijmmiddel om ergens gezamenlijk de schouders onder te zetten (denk hierbij bijvoorbeeld aan de vele lokale activiteiten, die vaak sterk verbonden zijn met de identiteit van het dorp). Door de (Brabantse) culturele identiteit als gezamenlijke factor te beschouwen en die via provinciaal beleid te versterken, kan identiteit worden ingezet bij het werken aan maatschappelijke vraagstukken.[xviii]

5.1 Een introductie van de vijf erfgoedgemeenschappen

Op basis van verschillende selectiecriteria zijn vijf verschillende erfgoedgemeenschappen geïnterviewd. Hieronder geven we een korte introductie van deze erfgoedgemeenschappen.

Riviervisserijgemeenschap, Woudrichem – vrijwilligers riviervisserij-museum

Woudrichem was vroeger een van de belangrijkste vissersplaatsen in Noord-Brabant, vooral wat betreft de zalmvisserij. Het visserijmuseum in Woudrichem toont een vrijwel complete collectie netten, fuiken, zegens, enzovoorts, die bij de riviervisserij werden gebruikt. Middels een klankbeeld krijgt de bezoeker enig inzicht in de geschiedenis van Woudrichem en de visserij. Foto's, schilderijen, materialen en veel gebruiksvoorwerpen geven een totaalbeeld van dit nagenoeg verdwenen oude ambacht. Er zijn originele vissersscheepjes opgesteld en tal van gebruiksvoorwerpen. Er worden geregeld cursussen gegeven rondom bijvoorbeeld het netten breien en zeil maken.

Het visserijmuseum heeft 40 vrijwilligers. De meesten komen uit Woudrichem, een paar uit de omliggende dorpen. De groep bestaat voornamelijk uit zestigplussers en enkele jongeren. De gemeenschap bestaat uit meer mannen dan vrouwen. Van de 40 vrijwilligers zijn er vier conservatoren. De andere vrijwilligers zijn vooral suppoost en/of houden zich bezig met een van de ambachten: netten breien, zeilen maken, manden maken, visserstruien breien. Rondom het netten breien organiseert het museum een tiendaagse cursus die één keer per jaar gegeven wordt. Per jaar doen er zo’n 25 cursisten uit het hele land mee.

Molen Désire, Megen – vrijwillige molenaars

Halverwege de negentiende eeuw werd in Megen een kerk gebouwd die pal in de wind stond voor de bestaande molen. Daarop is besloten een nieuwe molen te bouwen. Deze werd in 1875 in gebruik genomen. In de molen werd run gemaakt; dit is gemalen eikenschors ten behoeve van de leerlooierijen in Megen. Tot ver in de jaren dertig van de vorige eeuw heeft de molen gewerkt. In de afgelopen decennia is de molen al meerdere keren gerestaureerd. De laatste keer in 2015. De molen draait elke dag. Vooral in de zomer bezoeken mensen de molen voor rondleidingen. De molen heeft ook een signaalfunctie. Als er iets is gebeurd in Megen of omstreken, kun je dat zien aan de molen.

De molen van Megen heeft nu twee vaste vrijwilligers (beiden molenaar). In 2014 is er ook een stichting opgericht: Stichting Behoud Molen Desiré. De stichting heeft de komende jaren twee belangrijke doelstellingen: het instandhouden van de molen en het verwerven en beheren van fondsen voor het behoud van de molen.
In het kader van dit onderzoek hebben we gesproken met twee vrijwillige molenaars en de huidige eigenaar van de molen. Zij kennen de molen door en door.

Archeologische Vereniging Kempen- en Peelland (AVKP) - vrijwilligers

AVKP is onderdeel van AWN, de landelijke vereniging voor vrijwilligers in de archeologie. De erfgoedgemeenschap heeft 180 leden, waarvan er 50 actief zijn. Archeologie-vrijwilligers werken mee aan opgravingen, conserveringen en het documenteren van vondsten. Ook verzorgen zij educatieve en publieksactiviteiten. Zij zetten zich in voor het behoud en bescherming van de archeologische vondsten. Doel van AVKP is een breed draagvlak creëren voor archeologie. Archeologie dicht bij het publiek brengen, letterlijk tastbaar/aanraakbaar maken.

De AVKP heeft ervoor gekozen een vereniging met een eigen rechtspersoonlijkheid te zijn, zodat zij als vereniging meer te zeggen heeft en zelf bijvoorbeeld subsidies kan aanvragen. Dorpen in de regio hebben een eigen locatie, maar Eindhoven is het centrale punt. De AVKP richt zich op het gebied Kempen–Peelland, praktisch de hele regio Zuidoost-Brabant. De gemeenschap kent een diverse samenstelling met diverse beroepsachtergronden.

Brabantsedag, Heeze – bouwgroep Vriendenkring Schenkels

De Brabantsedag is ontstaan nadat in 1958 vier mensen in Café de Zwaan met elkaar bespraken dat er niets te doen was in Heeze. Nog altijd bestaat het evenement en inmiddels is er een overkoepelende stichting Brabantsedag die alles in goede banen leidt. De Brabantsedag is van oudsher een optocht. Vroeger was het vooral een historische optocht, waarin oude ambachten letterlijk uitgebeeld werden. Tegenwoordig is het meer historisch-cultureel met bredere thema's. Een historische gebeurtenis is het uitgangspunt en er is veel ruimte om daar een eigen creatieve invulling aan te geven en een dubbele laag in aan te brengen. De Brabantsedag wordt steeds professioneler. Tegenwoordig komen er op de laatste dag van de meerdaagse Brabantsedag in Heeze 30.000 tot 40.000 bezoekers af.

Vriendenkring Schenkels bestaat al sinds het begin van de Brabantsedag en de vereniging heeft inmiddels zo'n 150 leden. De helft daarvan is actief lid. Er zijn zo'n 60 'bouwers' en daaromheen mensen in het bestuur en er zijn tien commissies. Vriendenkring Schenkels bestaat van oudsher voornamelijk uit familieleden van de familie Schenkels. Nog altijd is de hele familie, van de oude tot de jonge generaties, met elkaar verbonden in de vereniging. Het is een hele hechte groep, met veel verschillende beroepsachtergronden.

Maasheggenvlechten, regio Boxmeer – Heggenvlechter

Maasheggenvlechten is een oud ambacht, waarbij met een speciale techniek heggen in elkaar werden gevlochten om ze ondoordringbaar te maken voor het vee. De heggen hadden een vee-kerende en perceel-scheidende functie. Na de Eerste Wereldoorlog kwam het prikkeldraad, dat gebruikt werd in de loopgraven, massaal op de markt en het verving de heggen. Ook door intensivering van de landbouw en de automatisering werden na de Tweede Wereldoorlog veel heggen gerooid. Aan het begin van de 21ste eeuw nam de belangstelling en aandacht voor cultureel erfgoed toe en daarmee ook de belangstelling voor oude boeren-ambachten, zoals heggenvlechten. Het heggenlandschap is een onderdeel van het natuurlijke en culturele erfgoed dat bijdraagt aan het menselijk welzijn en de ecologische omgeving en dat daarom moet worden beschermd.

Ter promotie van het Maasheggenvlechten heeft een aantal mensen, woonachtig in de regio Boxmeer, het initiatief genomen om jaarlijks het Nederlands kampioenschap Maasheggenvlechten te organiseren. Doel hiervan is buurtbewoners in aanraking te brengen met het oude ambacht heggenvlechten, zodat het heggenvlechten bekend wordt bij het publiek en het ambacht wordt uitgedragen naar nieuwe generaties. Sinds 2006 vindt dit NK jaarlijks plaats en het is een groot succes. Ongeveer 150 mensen nemen deel, verdeeld over zo'n 40 teams.

5.2 Drijfveren die een rol spelen bij de inzet voor erfgoed

De geïnterviewde vrijwilligers benoemen een aantal motieven/drijfveren om zich in te zetten voor (behoud) van erfgoed. Sommige daarvan zien we bij alle erfgoedgemeenschappen terug. Bijvoorbeeld **persoonlijke verrijking**: meedoen voor jezelf, omdat je er plezier aan beleeft, om van te leren en vanuit een persoonlijke interesse/hobby. Uit eerder onderzoek weten we dat emoties mensen in beweging brengen om zich in te zetten voor erfgoed. Bij religieus erfgoed, en kerkgebouwen in het bijzonder, zien we dat mensen vaak gedreven worden door de emotie verwondering. Verwondering maakt ons nieuwsgierig en laat ons het bijzondere ergens van inzien. Dat maakt dat verwonderde mensen enthousiast raken, zich ergens betrokken bij voelen en zich ervoor willen inzetten om het te behouden. Het maakt dat zij zich actief inzetten.[xix]

Ook **sociale contacten** zijn een belangrijke drijfveer: nieuwe mensen leren kennen, contacten onderhouden en gezelschap en gezelligheid.

Maatschappelijke betrokkenheid is ook een belangrijke drijfveer. Het gaat dan om draagvlak en interesse wekken voor het erfgoed bij het brede publiek. Met name om kennis te delen en mensen iets te leren. Bij de gemeenschap rondom het Maasheggenvlechten kwam naar voren dat de heggen van belang zijn voor de Nederlandse flora en fauna. Ook dit is een drijfveer om zich in te zetten voor dit ambacht.

Daarnaast worden de erfgoedgemeenschappen ook gedreven door het willen **doorgeven van erfgoed aan nieuwe generaties en het (historische) verhaal vertellen**. Bij de Molen van Megen, de riviervisserij in Woudrichem en het heggenvlechten kwam daarbij ook het bewaren van het oude ambacht op de traditionele manier naar voren als reden waarom de vrijwilligers zich inzetten. Bij deze drijfveren speelt de dreiging van het verdwijnen van iets en daarmee bang zijn om iets kwijt te raken als een trigger om zich in te zetten.

Soms is er geen sprake van een duidelijke drijfveer. Bij vriendenkring Schenkels van de Brabantsedag, de riviervisserij in Woudrichem en de Molen van Megen komt betrokkenheid ook deels vanuit **traditie en nostalgie**. 'Eigenlijk is het een familietraditie en is het niet echt een bewuste keuze om deel te nemen aan de vriendenkring. Je groeit ermee op en doet er automatisch aan mee', aldus vriendenkring Schenkels van de Brabantsedag. Ook de vrijwillige molenaars komen uit molenaarsfamilies en de vrijwilligers van de riviervisserij zijn al sinds hun jeugd betrokken.

5.3 Factoren van invloed

Invloed van economische- en politieke factoren

De vrijwilligers geven aan dat economische- en politieke factoren van invloed zijn op de erfgoedgemeenschappen. Allereerst heeft de verschuiving van verzorgingsstaat naar participatiesamenleving ervoor gezorgd dat de gemeenschappen niet meer vanzelfsprekend subsidie ontvangen van overheden (provincie of gemeente). Er wordt een steeds groter beroep gedaan op vrijwilligers. De overheid pakt steeds vaker een faciliterende en ondersteunde rol, in plaats van de oude rol van financier. De gemeente Eindhoven geeft de AVKP bijvoorbeeld geen financiële steun, maar faciliteert haar door een locatie ter beschikking te stellen aan de vrijwilligers.

Daarnaast blijkt dat het erg in het voordeel is van de gemeenschappen wanneer er politieke interesse is in de erfgoedgemeenschap. 'Als de politiek het belangrijk vindt, krijg je veel meer voor elkaar,' aldus de vrijwilligers van de AVKP. Dat zagen we ook bij de Brabantsedag. De burgemeester van Heeze-Leende draagt de Brabantsedag een warm hart toe. Voor de stichting betekent dat, dat hij hen op weg helpt door bijvoorbeeld zijn netwerk in te zetten. Zonder die steun was het niet onmogelijk, maar het maakt het wel een stukje makkelijker.

De geïnterviewde vrijwilligers zien de veranderende rol van de overheid en het grotere beroep op vrijwilligers echter niet vanzelfsprekend als achteruitgang. Het maakt ook dat men zich verantwoordelijker voelt om er samen voor te zorgen dat het erfgoed behouden blijft. Wel vinden ze dat ook de gemeente zich te allen tijde verantwoordelijk moet voelen en zich minstens als partner zou moeten opstellen.

Vanuit de stichting Brabantsedag komt naar voren dat het door de economische crisis een tijdje lastiger geweest is om aan financiering te komen. Met name de sponsoring door ondernemers en winkeliers liep terug. Nu de crisis zo goed als voorbij is, blijft dit toch een lastig punt. Sponsoren willen steeds vaker een tegenprestatie ontvangen. Bij de Brabantsedag uit zich dat bijvoorbeeld in een plek op de VIP-tribune waar belangrijke mensen aanwezig zijn, zoals de Commissaris van de Koning en gedeputeerden.

Invloed van sociaal-culturele factoren

Ook in sociaal-cultureel opzicht zijn er factoren van invloed te benoemen. De gemeenschappen geven aan veel te hebben aan een gevarieerde groepssamenstelling. Een goede mix van doeners en denkers en mensen vanuit verschillende beroepen maakt dat verschillende invalshoeken en perspectieven bekeken worden. Bijvoorbeeld bij bouwgroep Vriendenkring Schenkels. Ondanks het feit dat de bouwgroep grotendeels bestaat uit één familie, zijn dit wel allemaal mensen met een andere achtergrond.

Uit de literatuur weten we dat sociaal kapitaal een belangrijke sociaal-culturele factor is die van invloed is op de dynamiek en werking van een erfgoedgemeenschap. Met sociaal kapitaal bedoelen we 'het vermogen van mensen om in groepen samen te werken'.[xx] Relaties en netwerken van individuen zijn belangrijk als hulpbron om te leven en te overleven.[xxi] Binnen de Social Capital theorie kan onderscheid gemaakt worden naar *bonding* en *bridging* sociaal kapitaal. *Bonding* bestaat uit hechte banden binnen homogene groepen (bijvoorbeeld familie, vrienden en de mensen in hun directe omgeving).

Deze banden worden ook wel *strong ties* genoemd. *Bridging* bestaat uit vagere connecties in een netwerk (bijvoorbeeld kennissen, vrienden van vrienden), waarmee een brug wordt geslagen naar andere mensen in de maatschappij. Deze connecties worden *weak ties* genoemd.[xxii]

Erfgoedgemeenschappen zijn doorgaans netwerken die voornamelijk bestaan uit *strong ties*. Ze zijn lokaal, persoonlijk en informeel. De netwerken worden gekenmerkt door een sterke *bonding*. *Bonding* ontstaat in sociale netwerken die homogeen georiënteerd zijn. Het gaat om vertrouwen en reciprociteit gericht op leden van het netwerk met (min of meer) gelijke belangen. *Bonding* is dus belangrijk, maar een overmaat aan *bonding* kan leiden tot wantrouwen, intolerantie, nepotisme en het buitensluiten van 'anderen'.

Het komt er dus op aan voldoende *bonding* te hebben, in combinatie met het tweede kernbegrip uit de Social Capital theorie: *bridging*. *Bridging* ontstaat in netwerken die heterogeen georiënteerd zijn. *Bridging* bevordert het uitwisselen van informatie en ideeën tussen groepen met verschillende belangen. Het is een voorwaarde voor zelforganisatie en het bevordert zodoende vernieuwing.[xxiii]

Het meest optimaal is de situatie waarin *bonding* en *bridging* in evenwicht zijn. Er is dan sprake van een open, tolerante cultuur waarin het netwerk open staat voor mensen van buitenaf. Initiatiefnemers kunnen makkelijk tot hun recht komen en worden gevoed en gestimuleerd door externe contacten. Het initiatief blijft uitgaan van vrijwillige inzet en wordt niet professioneel. Het netwerk is slagvaardig en weet externe hulpbronnen adequaat in te zetten.[xxiv]

In de gesprekken met de erfgoedvrijwilligers merken we dat er in de erfgoedgemeenschappen sprake is van een sterke *bonding* en veel minder *bridging*. Een kartrekker is een belangrijke factor binnen *bonding*. Het zorgt voor een impuls aan het begin van de netwerkvorming. Bij de AVKP was er een professionele archeoloog uit de omgeving die een belangrijke rol heeft gespeeld bij het ontstaan van de vereniging twintig jaar geleden en die nog steeds erg belangrijk is als vraagbaak voor de huidige leden.

Omgevingsfactoren en overige factoren

Bij de riviervisserij zijn ook omgevingsfactoren belangrijk. Er zijn momenteel veel minder vissoorten dan vroeger. Woudrichem stond bekend om zalm en paling, maar dat is nu niet meer. Er mag ook niet meer op paling gevist worden. Er komen wel steeds meer andere vissoorten, maar die eten dan weer oudere vissoorten op. Daar staat tegenover dat inwoners van Woudrichem een speciaal recht hebben. Zij mogen vissen zonder vergunning. Juridische aspecten en beperkingen zijn dus bepalend voor deze gemeenschap.

Nadelig voor de molen van Megen is dat de gemeente Oss relatief veel molens telt en de gemeente Oss een afweging maakt in de mate waarin zij deze molens financieel ondersteunt bij restauraties.

5.4 Succesfactoren en knelpunten

Succesfactoren

Volgens alle geïnterviewde gemeenschappen wordt het succes van de gemeenschap vooral bepaald door het **enthousiasme, de passie, betrokkenheid, motivatie en actieve bijdrage van de vrijwilligers en leden**. Stakeholders benoemen daarnaast ook de kennis en kunde van de vrijwilligers die ofwel een ambacht beheersen, ofwel veel kennis hebben van het erfgoed als succesfactor. De oude technieken spreken volgens hen veel mensen aan.

De vrijwilligers rondom de riviervisserij in Woudrichem en het heggenvlechten geven daarbij als belangrijke succesfactor aan dat zij **er zelf op uit gaan en het ambacht promoten** op evenementen door het hele land. 'Als je niet naar buiten treedt, dan bloedt het erfgoed en ambacht dood,' aldus de vrijwilligers van de riviervisserij. Bij het heggenvlechten wordt daarover gezegd: 'We moeten het ambacht niet bij onszelf laten, maar delen met anderen.' De molenaars van de Molen van Megen zien dit ook als succesfactor, maar dan meer op lokaal niveau. **Goede communicatie en contact maken met de lokale omgeving** is volgens hen het allerbelangrijkst. Dat maakt dat de buurtbewoners betrokken worden bij het erfgoed en zich ermee verbonden voelen.

Daarnaast geeft de riviervisserij aan dat het verzorgen van **cursussen in de oude ambachten** een succesfactor is. Riviervisserijmuseum Woudrichem geeft aan het enige museum te zijn dat lesgeeft in de oude ambachten. Daarbij speelt nostalgie ook een grote rol. De oude ambachten echt uitvoeren zoals het vroeger was. Dat draagt ook bij aan het succes van de gemeenschap. Ook bij het heggenvlechten is het 'teruggaan naar vroeger' een belangrijke succesfactor.

De Molen van Megen noemt het **nadenken over de lange termijn(visie)** een succesfactor. Bijvoorbeeld door het opzetten van een stichting en daarbij ook een visie ontwikkelen voor activiteiten op en bij de molen.

Voor de Molen van Megen als materieel erfgoed zorgt de zichtbaarheid van de molen voor succes: de molen heeft de status van monument.

De Brabantsedag noemt het **hebben van een eigen clubhuis waar men gemakkelijk bij elkaar komt** als belangrijke succesfactor. Het is een ontmoetingsplek die veel invloed heeft op de onderlinge binding, saamhorigheid en het organiseren van sociale activiteiten (naast het bouwen van de wagens). Dat draagt voor een belangrijk deel bij het succes van de gemeenschap. Daarnaast wordt de '**tijdelijkheid**' van de Brabantsedag als succesfactor genoemd. Bouwgroepen zijn een groot deel van het jaar bezig met hun project, maar er is een duidelijk begin- en eindpunt. Het projectmatig werken zorgt er volgens de vrijwilligers voor dat men zich wil inzetten. Bij de Brabantsedag wordt het traditiegevoel genoemd: het zit in het DNA van bewoners, je groeit ermee op. Ook bij het heggenvlechten is ontspanning en gezelschap een belangrijke succesfactor.

Bij de AVKP is ook de **connectie met professionals** belangrijk. De verbinding tussen professionele (stads)archeologen en vrijwilligers is hier een belangrijke succesfactor. Er komt veel inspiratie vanuit de professionals. Het contact is er erg laagdrempelig. De vrijwilligers krijgen veel respect van de professionele archeologen: de kennis en expertise van de vrijwilligers wordt gewaardeerd. Dit wordt door de vrijwilligers gezien als belangrijk element in het succes van de gemeenschap.

Wederzijdse waardering tussen de gemeente en de gemeenschap wordt ook genoemd. Het wordt als succesfactor gezien dat de gemeente Woudrichem de vrijwilligers (zowel van het Riviervisserijmuseum als van de visserijvereniging) een partnerschap hebben: de vrijwilligers schuiven aan bij overleggen van de gemeente en weten elkaar snel te vinden.

Logischerwijs kan gedacht worden dat het inbrengen van een competitie-element het succes van een gemeenschap bevordert, zoals bij de Brabantsedag of bij het heggenvlechten. Echter is competitie niet het belangrijkst. Vrijwilligers willen graag winnen, maar dit element is volgens hen ondergeschikt aan factoren, zoals het sociale aspect en het uitdragen van het erfgoed.

Knelpunten

Over het algemeen gaat het goed met de gemeenschappen. De vrijwilligers noemen niet veel knelpunten waar zij tegenaan lopen. Zij richten zich vooral op wat goed gaat en bouwen die succesfactoren verder uit.

De vrijwilligers van de Molen van Megen geven aan dat **financiering** hun grootste knelpunt is. Daarom wordt nu nagedacht over een eenvoudige horecavoorziening bij de molen. Op die manier kunnen zij geld verdienen om kleine restauraties te bekostigen. De riviervisserij geeft als knelpunt aan het lastig te vinden om de **ambachten over te dragen aan nieuwe generaties**. Jongeren zijn moeilijk te interesseren voor de oude ambachten. Bij het heggenvlechten is de **ondersteuning voor de organisatie** een knelpunt. Het organiseren van een evenement kost veel tijd. Het vinden van genoeg vrijwilligers om al het organisatorische werk te doen is lastig.

Het vinden van jongeren die zich als vrijwilliger willen inzetten, blijft ook een knelpunt. Toch bespraken de vrijwilligers tijdens de rondetafelbijeenkomst dat dit wellicht minder groot is dan het lijkt. De vrijwilligers kwamen tot de conclusie dat zij zelf ook pas op latere leeftijd vrijwilliger geworden zijn bij hun type erfgoed. Mogelijk is het iets dat bij die levensfase hoort. Zo gaven vrijwilligers van de AVKP aan dat daar verscheidende vrijwilligers (tijdelijk) stoppen als zij bijvoorbeeld carrière gaan maken of kinderen krijgen. Meestal komen ze weer terug als zij met pensioen gaan of minder gaan werken.

Bij de Molen van Megen wordt daarnaast aangegeven dat erfgoedgemeenschappen vaak hele **hechte kleine groepen** zijn waar het contact persoonlijk en intensief is. Het is lastig om mensen te vinden die daar bij willen/kunnen passen. Dat sluit aan bij wat we eerder schreven over het gevaar van te sterke bonding. Een overmaat aan bonding kan leiden tot wantrouwen, intolerantie, nepotisme en het buitensluiten van anderen.

De vrijwilligers ervaren soms ook **weerstand bij gemeenten**. De gemeente wil vaak geen verantwoordelijkheid hebben voor de risico's en 'timmert alles dicht', aldus de vrijwilligers. Er zijn veel regels en er moeten vaak zoveel vergunningen worden aangevraagd bij het organiseren van een evenement. Dit brengt veel papierwerk met zich mee en zorgt bovendien voor weinig speelruimte voor vrijwilligers om iets te organiseren.

Daarnaast kwam in het rondetafelgesprek naar voren dat de vrijwilligers/erfgoedgemeenschappen soms het gevoel hebben door andere partijen **niet altijd gezien te worden als serieuze gesprekspartners**.

5.5 Verschillen tussen erfgoedgemeenschappen

Wat de erfgoedgemeenschappen gemeen hebben is dat het gaat om mensen die zich samen met anderen vrijwillig inzetten voor erfgoed. Maar ook **elk op een eigen manier** en om **een eigen stukje erfgoed**. Bij de Brabantsedag gaat het om het in standhouden van een traditie, bij het heggenvlechten staat het in standhouden van een oud ambacht centraal. Bij de Molen van Megen is het een combinatie van materieel erfgoed (het behoud van de molen) en immaterieel erfgoed (het bewaren van het oude ambacht van molenaars). Hetzelfde geldt voor de riviervisserijgemeenschap. Enerzijds gaat het om het delen van kennis en informatie over de nagenoeg verdwenen oude ambacht. Anderzijds is het bewaren en tentoonstellen van gebruiksvoorwerpen uit het verleden een belangrijk doel. Voor de AVKP staat het behoud en bescherming van de bodemvondsten centraal.

Ook **qua vorm** verschillen ze. De AVKP en Vriendenkring Schenkels zijn verenigingen. Vooral omdat dat hen meer mogelijkheden geeft. Als vereniging kunnen ze zelfstandiger zijn en hebben ze meer zeggenschap. Ze kunnen dan bijvoorbeeld zelf subsidies aanvragen. Voor het behoud van de Molen van Megen, het Maasheggenvlechten en de Brabantsedag zijn stichtingen in het leven geroepen. Een stichting zorgt voor een structuur, waarbinnen de vrijwilligers gemakkelijk kunnen bewegen.

Zoals bij de succesfactoren te zien is, leggen de erfgoedgemeenschappen allemaal een **andere nadruk op wat volgens hen het succes van de gemeenschap** bepaalt. De vriendenkring van de Brabantse dag legt de nadruk op het sociale aspect en de traditie, de AVKP vindt vooral de connectie met de professionals belangrijk. De riviervisserij en de heggenvlechters vinden het verspreiden en overdragen van de kennis over de oude ambachten een belangrijke succesfactor en de molenaars van de Molen van Megen zien communicatie met de directe omgeving en daarmee het betrekken van buurtbewoners belangrijk.

Het laat in elk geval zien dat erfgoed de bindende factor is, maar dat elke gemeenschap draait op eigen drijfveren, ideeën en succesfactoren. Elke erfgoedgemeenschap is uniek.

5.6 Wanneer noemen we een erfgoedgemeenschap succesvol?

Vrijwilligers geven vooral aan wat hun eigen gemeenschap tot een succes maakt. Hieruit zijn punten te destilleren die in het algemeen het succes van een erfgoedgemeenschap bepalen.

De vrijwilligers geven in de eerste plaats aan dat een erfgoedgemeenschap succesvol is als er veel **gemotiveerde en gepassioneerde vrijwilligers** zijn die zich met plezier inzetten voor het erfgoed. Het maakt niet uit of het gaat om een grote of kleine groep vrijwilligers. Een kleine groep kan net zo succesvol zijn als een grote groep. Bij de AVKP wordt hierbij wel genoemd dat het belangrijk is dat de kwaliteit van het erfgoed (in dit geval archeologie) gewaarborgd blijft. Vrijwilligers zijn geen professionals, maar beschikken wel over veel kennis en kunde.

Een gemeenschap is ook succesvol te noemen als er **goede communicatie** en promotie is naar het publiek. Voor de ene gemeenschap is dit op lokaal niveau belangrijk, voor de ander op regionaal of zelfs landelijk niveau.

Een gemeenschap is verder succesvol te noemen als er enerzijds **meer mensen het erfgoed leren kennen** en kennismaken met de verhalen (hoeven zich dan niet per se in te gaan zetten voor het erfgoed) en anderzijds als **jongere generaties geïnteresseerd raken** om een actieve rol te gaan spelen/vrijwilliger te worden/gaan beoefenen, zodat het erfgoed geborgd is voor de toekomst. Erfgoed eductieprogramma's zijn hier van groot belang. Sommigen gaan daarbij nog een stapje verder: een erfgoedgemeenschap is volgens hen succesvol als het **compleet gedragen** wordt door de directe omgeving. Als de mensen die in die omgeving leven het echt een onderdeel van hun dorp/stad vinden. En als zij ook kunnen uitleggen waarom het een onderdeel is van de samenleving.

De **sociale factor** komt ook naar boven als succesfactor voor een erfgoedgemeenschap: een gemeenschap is succesvol als er sprake is van saamhorigheid en als iedereen welkom is.

Tot slot wordt **samenwerking tussen de verschillende partijen** genoemd als bepalend voor het succes van een gemeenschap. Zowel met overheden (provincie en gemeenten), ondernemers, maatschappelijke organisaties als andere erfgoedvrijwilligers of erfgoedgemeenschappen. Het is belangrijk dat zij elkaar weten te vinden.

5.7 Kan er invloed uitgeoefend worden op het succes van erfgoedgemeenschappen? Zijn er aanpakken te kopiëren?

Deze deelvraag is niet eenvoudig te beantwoorden. Ja, sommige succesfactoren kunnen beïnvloed worden. Zo kunnen erfgoed-gemeenschappen ondersteund worden bij bijvoorbeeld het realiseren van goede communicatie en promotie en het creëren van goede samenwerkingsverbanden.
Maar er zijn ook aspecten die niet zo gemakkelijk beïnvloed kunnen worden. Zonder gemotiveerde en gepassioneerde vrijwilligers wordt het draaiende houden van een erfgoedgemeenschap lastig. Dit zijn persoonlijke drijfveren die niet (zomaar) te beïnvloeden zijn, terwijl ze volgens ons een onmisbare voorwaarde voor succes zijn.
Zijn er aanpakken te kopiëren? Nee, er is geen blauwdruk. Aanpakken zijn niet één op één te kopiëren. Erfgoedgemeenschappen zijn uniek en hebben allemaal iets anders nodig. Wel kunnen erfgoedvrijwilligers leren van de succesfactoren van anderen. Kennisuitwisseling is daarom van groot belang.

ZES: BETEKENIS VAN ERFGOEDGEMEENSCHAPPEN VOOR DE OMGEVING

6.1 Impact erfgoedgemeenschappen op leefbaarheid van de omgeving

Uit de literatuur

Erfgoed heeft invloed op de leefbaarheid van de omgeving. In het Beleidskader erfgoed 2016-2020[xxv] komt naar voren dat erfgoed belangrijk is voor de leefomgeving en de betrokkenheid van mensen bij het verleden, de leefbaarheid, de ontmoeting, het gemeenschapsgevoel en de saamhorigheid vergroot. Mensen willen zich inzetten voor erfgoed vanuit gemeenschapsgevoel en de rol die erfgoed speelt voor de lokale gemeenschap. Het bindt en verbindt, geeft identiteit en maakt trots, inspireert en werft. Het is een proces van insluiting en daarom tegelijkertijd ook van uitsluiting: de groep die zichzelf als groep ziet, zichzelf belangrijk vindt en iedereen die niet tot de groep behoort als minder belangrijk ervaart. Erfgoed borgt waarden als identiteit, binding en kwaliteit van woon- en leefomgeving.

Een andere drijfveer, die te maken heeft met leefbaarheid en binding, is de behoefte aan sociale cohesie. Dit komt naar voren in het artikel over regionale samenhang van prof. dr. A.J.A. Bijsterveld. Mensen in een erfgoedgemeenschap vergroten subjectieve (want vooral intuïtief aangevoelde) verschillen uit tot vaststaande feiten en tot 'bewijzen' van hun onmiskenbare anders zijn. Dit is een proces van inclusie en exclusie dat leidt tot sociale cohesie. Met name de materiële uitingen van de verschillen worden dan iconen van de gemeenschap: van bepaalde typen boerderijen tot klederdrachten, van bepaalde bomen (denk aan de populieren van de Meierij) tot streekproducten en streekgerechten. Ook immateriële zaken, zoals dialectwoorden, liedjes en 'uitgevonden' tradities, kunnen uitgroeien tot dergelijke streekeigen iconen met een aura van onaantastbaarheid.[xxvi]

Cultuur en erfgoed worden door de provincie Noord-Brabant gezien als middel voor culturele identiteit en voor het versterken van sociale veerkracht. Ze staan niet op zichzelf, maar zijn onderdeel van de leefomgeving. Ze vertellen een verhaal, maar zijn ook icoon en katalysator voor de ontwikkeling van het gebied eromheen. Brabanders zelf zien dat cultuur en erfgoed op verschillende manieren een rol kunnen spelen in de samenleving. Zij zien vooral dat ze bijdragen aan ontmoeting en verbinding van en tussen mensen en dat ze kunnen helpen bij de ontwikkeling van dorpen en wijken. Deelname aan culturele en/of historische verenigingen stimuleert sociale contacten binnen de vereniging, maar ook daarbuiten. Denk bijvoorbeeld aan een carnavalsoptocht, exposities, braderieën of tentoonstellingen die voor iedereen toegankelijk zijn. Vele Brabanders geven hun eigen sociale leven ook actief vorm door lidmaatschap van verenigingen.[xxvii] Erfgoed zorgt dus voor ontmoeting en binding in de samenleving en speelt een rol in de participatiesamenleving.

Uit onderzoek van het Sociaal en Cultureel Planbureau blijkt eveneens dat erfgoed belangrijk is voor de leefbaarheid. Gemeenten die in de afgelopen decennia zuinig waren op hun cultureel erfgoed en terughoudend waren met de sloophamer, plukken daar nu de vruchten van. Historische binnensteden behoren tot de belangrijkste toeristische trekpleisters.[xxviii]

Volgens de erfgoedgemeenschappen

Voor de vrijwilligers liggen maatschappelijke betekenis en drijfveren dicht bij elkaar. Er zit veel overlap in persoonlijke redenen waarom vrijwilligers zich inzetten voor het erfgoed en maatschappelijk impact die de gemeenschap volgens hen heeft.

Ten eerste wordt het bevorderen van sociale cohesie genoemd als maatschappelijke impact van de gemeenschappen. Dit geldt vooral voor de gemeenschap rondom de Brabantsedag. De impact op het dorp is hier enorm. Het bindt de gemeenschap en zorgt voor een gemoedelijke sfeer. Ook bij de riviervisserij in Woudrichem is dit het geval: de riviervisserij is identiteitsbepalend en zorgt voor binding. De sociale factor (mensen ontmoeten, contacten onderhouden, gezelligheid, ontspanning) wordt ook door de andere gemeenschappen genoemd.

Gemeenschappen dragen daarnaast bij aan hun directe omgeving door het vertellen van de verhalen uit de geschiedenis van de regio. De gemeenschap brengt mensen iets bij. Het is volgens de gemeenschappen belangrijk om het verleden te kennen. Naast het delen van de verhalen dragen gemeenschappen bij aan het leren van ambachten, vakwerk en technieken, met name voor jongeren. Zij maken op deze manier kennis met vakken waar ze tegenwoordig minder snel mee in aanraking komen (bijvoorbeeld timmerwerk, tuinbouw, metaaldetectie, laswerk, mandenvlechten etc.). Jongeren ontdekken zo wat ze leuk vinden en waar ze goed in zijn.

Ook heeft het erfgoed waar de gemeenschappen zich voor inzetten een beeldbepalende functie in de regio. Het erfgoed is vaak onlosmakelijk verbonden met de directe omgeving. Dorpen, steden en regio's staan bekend om het erfgoed. De molen van Megen hoort al heel lang bij het dorp en is een boegbeeld dat gepaard gaat met nostalgie. Riviervisserij is waar Woudrichem van oudsher bekend om staat, noem je Heeze dan noem je de Brabantsedag en het Maasheggenvlechten hoort thuis in de regio Boxmeer en het bepaalt (de aanblik van) het landschap.

6.2 Verschillen in impact bij verschillende typen erfgoed

Materieel en immaterieel erfgoed hebben elk een aanvullende betekenis voor de leefomgeving. Waar materieel erfgoed in de vorm van gebouwen een belangrijke rol heeft in de fysieke leefomgeving, heeft immaterieel erfgoed meer betrekking op de sociale verbanden in de leefomgeving en op de onderlinge binding van buurtbewoners.

De Molen van Megen is als gebouw bijvoorbeeld beeldbepalend voor Megen, draagt bij aan de identiteit van het dorp en heeft een signaleringsfunctie voor de inwoners. De Brabantsedag is als traditie niet meer weg te denken uit Heeze, maar is niet het gehele jaar zichtbaar in het dorp. Het is iets van de gemeenschap, maar brengt eens per jaar een grote groep mensen op de been die het evenement bezoeken en de traditie beleven. Datzelfde geldt voor de riviervisserij in Woudrichem en het heggenvlechten in de regio Boxmeer. Het zijn vormen van erfgoed die niet altijd zichtbaar zijn, maar eens per jaar een impuls krijgen door een evenement. Bij de AVKP gaat het weliswaar om materieel erfgoed in de vorm van bodemvondsten, maar deze vondsten hebben niet vanzelfsprekend een betekenis voor de leefomgeving. Pas als mensen zich daadwerkelijk interesseren voor de vondsten en ermee in aanraking komen, vertellen ze een verhaal over de leefomgeving in het verleden.

6.3 Ondersteuning erfgoedgemeenschappen? Wie heeft daar een rol in?

Van de erfgoedgemeenschappen komt een vrij eenduidig geluid: financiële steun is natuurlijk altijd welkom, maar de gemeenschappen kunnen vooral ook op andere facetten ondersteuning gebruiken.

Ondersteuning in communicatie en promotie

Daarbij gaat het op de eerste plaats om ondersteuning bij de communicatie en promotie naar het publiek. Om nieuwe leden/vrijwilligers te werven, maar ook om het publiek te interesseren voor het erfgoed en het verhaal te vertellen. Hier ligt volgens de vrijwilligers een rol voor de overheid: provincie en/of gemeente, of een instelling als Erfgoed Brabant. Plaatselijke ondernemers kunnen daarnaast ook een rol spelen bij het trekken van meer bezoekers. Vooral bij de riviervisserij in Woudrichem is dit een aandachtspunt. De winkels zijn vaak gesloten en er zijn weinig activiteiten in de directe omgeving. Het zou helpen als er in de directe omgeving meer te doen zou zijn.

Ook gerelateerde partijen als musea of archieven kunnen een belangrijke rol vervullen als ambassadeurs. Het beschikbaar stellen van (expositie)ruimten wordt eveneens genoemd als mogelijke ondersteuning voor de erfgoedgemeenschappen.

Geïnterviewde stakeholders geven verder aan dat erfgoedgemeenschappen ondersteuning kunnen gebruiken op het gebied van effectenonderzoek: bijvoorbeeld een onderzoek onder bezoekers of deelnemers aan educatieve activiteiten. Dat kan handige informatie opleveren, waarmee gemeenschappen hun activiteiten kunnen verbeteren.

Ondersteuning bij organisatie en uitvoering

Vrijwilligers hebben vaak grote ambities en willen veel voor elkaar krijgen. Toch gaat het waarmaken van plannen en ideeën soms niet zo snel als zij zouden willen. Gebrek aan tijd is volgens de geïnterviewde vrijwilligers maar een klein deel van het probleem. Het knelpunt zit met name in de mate waarin vrijwilligers zijn toegerust om hun ambities daadkrachtig waar te maken. Vrijwilligers vinden lukt doorgaans wel, maar vrijwilligers vinden die zich voldoende (eind)-verantwoordelijk voelen blijkt lastig. Dat past ook bij de algemene trend in vrijwilligerswerk, waar we een verschuiving zien naar lichtere vormen van vrijwillige inzet die meer informeel en incidenteel van aard zijn. Tegenwoordig zijn mensen minder bereid zich gedurende onbepaalde tijd in te zetten voor bestuurlijk werk. We zien juist dat mensen eerder geneigd zijn te kiezen voor kortdurende taken met een vast begin- en eindpunt en die meer organisatorisch en uitvoerend van aard zijn. Dit heeft een vrijblijvender karakter.[xxix] Door vrijwilligers zo goed mogelijk toe te rusten met bijvoorbeeld kennis, tips en toegang tot externe netwerken kunnen zij zo goed mogelijk functioneren. Het gaat vooral om het goed weten welke vragen je moet stellen en aan wie. Hierbij zouden de vrijwilligers ondersteuning kunnen gebruiken. Erfgoed Brabant zou een rol kunnen vervullen bij het toerusten van de vrijwilligers met kennis en vaardigheden.

Ondersteuning in het leggen van externe verbindingen *(bridging)*

Gemeenschappen kunnen tot slot ondersteuning gebruiken bij het bruggen slaan naar andere netwerken en gemeenschappen. De vrijwilligers gaven bijvoorbeeld tijdens de rondetafelbijeenkomst aan dat zij het erg waardevol vonden eens met andere erfgoedvrijwilligers ervaringen uit te wisselen.

In termen van *bonding* en *bridging* hebben we het dan over het aanboren van *weak ties*. *Bridging* bevordert het uitwisselen van informatie en ideeën tussen groepen met verschillende belangen. Het is een voorwaarde voor zelforganisatie en het bevordert zodoende vernieuwing.[xxx]

Zoals we al eerder benoemden, is de meest optimale situatie er een waarin *bonding* en *bridging* in evenwicht zijn. Met de *bonding* zit het bij de geïnterviewde erfgoedgemeenschappen wel goed. Aan de kant van *bridging* zouden overheden, ondernemers en maatschappelijke organisaties een faciliterende rol kunnen vervullen bij het toelaten van vrijwilligers tot hun netwerk en mensen met elkaar in contact brengen die elkaar kunnen aanvullen.

Bij de riviervisserij wordt aangegeven dat een ondersteuningsnetwerk belangrijk is, zowel voor financiering als voor uitvoeringstaken. De gemeente Woudrichem heeft hierbij de rol van facilitator aangenomen. Zij heeft verschillende partijen in een platform bij elkaar gebracht; dit is nog steeds een groot succes.

Vrijwilligers van AVKP geven daarnaast aan graag een regionale erfgoeddienst te zien die het versnipperde erfgoedveld bij elkaar brengt. Gemeenten kunnen meer samenwerken en zouden breder naar erfgoed moeten kijken dan alleen vanuit hun wettelijke taak.

ZEVEN: VERGELIJKING BUITEN DE PROVINCIE NOORD-BRABANT

Om de bevindingen van de vijf onderzochte Brabantse erfgoedgemeenschappen te vergelijken met andere erfgoedgemeenschappen van buiten Brabant én om de vergelijking te maken met ander soort burgerinitiatiefgroepen is gesproken met drie sleutelfiguren, Gregory Vercauteren van FARO, Hester Dibbits van Reinwardt Academie & Erasmus Universiteit en Marc Wingens van Erfgoed Gelderland.

Gregory Vercauteren – FARO, Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed

Gregory Vercauteren is werkzaam bij FARO en aanspreekpunt voor het lokaal cultureel-erfgoedbeleid en de cultureel-erfgoedconvenanten in het bijzonder.

In de (Nederlandse) literatuur vinden we geen definitie van wat verstaan wordt onder een erfgoedgemeenschap. In Vlaanderen wordt deze term wel gebruikt. Hier wordt de term erfgoedgemeenschap gedefinieerd als: 'Al wie met elkaar verbonden is door de gemeenschappelijke erkenning, waardering en zorg voor een bepaald (immaterieel) erfgoed'.

Vlaamse organisaties en gemeenschappen die zich bezighouden met erfgoed hebben door de nieuwe wetgeving rondom erfgoedbeleid (2008) van de Vlaamse overheid de opdracht gekregen om hun gemeenschap te definiëren: Wie behoort tot de gemeenschap? Met deze wetgeving wilde Vlaanderen het versnipperde erfgoedveld bij elkaar brengen. Daaruit kwam naar voren dat vooral groepen als heemkundekringen en vrijwilligers binnen het immaterieel erfgoed zich conformeerden aan de definitie van erfgoedgemeenschap zoals wij het in dit onderzoek formuleren: het gaat om een groep mensen die een actieve bijdrage levert. Andere organisaties, zoals musea, gaven aan dat ook het publiek voor hen behoort tot hun (erfgoed)gemeenschap.

De definitie in Vlaanderen is dus, anders dan de definitie in dit onderzoek, niet specifiek gericht op vrijwilligers die zich actief inzetten om het erfgoed te behouden, maar het begrip is flexibel in te vullen door het veld.

‘Wij behoren allemaal, bewust of onbewust, tot één of meer cultureel-erfgoedgemeenschappen. Het gaat over relaties, over hoe we ons aangetrokken voelen of een verwantschap hebben met cultureel erfgoed of aspecten ervan. Het zegt niets over het eigenaarschap of het bezit. We hoeven namelijk geen eigenaar te zijn om er ons toe aangetrokken te voelen'.[xxxi] Dit onderstreept het idee dat erfgoed een sociale constructie is, zoals eerder beschreven in dit rapport.

Op dit moment vindt in Vlaanderen een hervorming plaats binnen het erfgoedbeleid, waarbij de provincies hun werking gaan afbouwen. De persoonsgebonden beleidsmaterie (sport, cultuur, welzijn etc.) gaat vallen onder regionaal beleid. Grondbeleidsmaterie (zoals ruimtelijke ordening) blijft taak van de provincie. Ondersteuning van erfgoedgemeenschappen wordt hiermee een regionale taak, maar het is nog niet duidelijk hoe de nieuwe structuur eruitziet en hoe dit gaat uitpakken. In de praktijk ziet Vercauteren nu wel dat sommigen provincies hun steunfunctie tot het einde goed blijven uitvoeren, maar dat andere provincies hun werk aan het afbouwen zijn, waardoor erfgoedgemeenschappen niet altijd meer weten waar ze terecht kunnen.

Het uitgangspunt is dat ondersteuning en inventarisatie op een meer lokaal niveau gaat plaatsvinden. In Vlaanderen zijn hiervoor al de 22 erfgoedcellen die deze taak op zich nemen.

Erfgoedcellen opereren regionaal en bieden ondersteuning aan in de vorm van:

- Het inzetten van hun netwerk
- Ondersteuning in communicatie en promotie
- Het aanbieden van cursussen voor vrijwilligers
- Het aanbieden van ontmoetingsmomenten tussen gemeenschappen
- Ondersteuning in de organisatie en uitvoering

Vooral deze laatstgenoemde vorm van ondersteuning is volgens de erfgoedcellen een zeer intensieve vorm van ondersteuning, maar wel de vorm die het beste werkt. Dat is volgens Vercauteren de kracht van de erfgoedcellen. Door naast de vrijwilligers te gaan zitten en samen dingen op te pakken. Er moet wel continu een afweging gemaakt worden tussen de te investeren tijd/middelen en de opbrengst/impact van deze vorm van ondersteuning.

Het meten van impact wordt steeds belangrijker. FARO ondersteunt organisaties hierin door handvatten te bieden, maar organisaties dienen de impactmeting zelf uit te voeren. Dit stuit nog op weerstand, maar gemeenschappen zien steeds vaker in dat zij er zelf ook van kunnen leren.

Hester Dibbits – Reinwardt Academie & Erasmus Universiteit

Hester Dibbits is werkzaam bij de Reinwardt Academie en de Erasmus Universiteit, en richt zich op het verbinden van de wetenschappelijke wereld van de erfgoedtheorie met de dagelijkse praktijk in het werkveld.

Volgens prof. dr. Dibbits is het sociale aspect niet specifiek Brabants, maar geldt dit voor alle erfgoedgemeenschappen in Nederland. Net zoals Vercauteren, beaamt ook Dibbits wat we eerder in het rapport al beschreven: erfgoed is geen op zichzelf staande entiteit, maar een sociale constructie. Het is een netwerk van belangen en emoties die tot een onderhandeling leiden en waarbij de bepaling van wat het erfgoed inhoudt afhangt van wie de discussie wint. Denk bijvoorbeeld aan de traditie van ‘zwarte piet’, die wellicht een andere vorm krijgt nu andere emoties en belangen zich mengen.

Door niet alleen naar de erfgoedgemeenschap (zij die zich inzetten voor het erfgoed) an sich te kijken, maar naar het bredere emotionele netwerk, ontdek je de onderliggende sociale constructie, meerstemmigheid, die de inhoud van het erfgoed bepaalt, aldus Dibbits.

Dibbits benoemt verder dat binnen het sociale aspect niet alleen sociale cohesie en het onderhouden van contacten belangrijk is, maar dat het vooral gaat om positionering van mensen: het is een proces van insluiting en uitsluiting. Dit geldt niet alleen voor erfgoedgemeenschappen, maar is ook van toepassing bij andere vormen van cultuurparticipatie en burgerinitiatieven. Het gaat altijd om een sociale constructie, waarbij positionering centraal staat.

Wat erfgoedgemeenschappen onder andere onderscheidt, is de trigger voor mensen om zich in te zetten. Bij erfgoed is het vaak de dreiging dat iets verloren gaat wat mensen wakker schudt. Bij andere burgerinitiatieven en vormen van cultuurparticipatie nemen mensen vaak deel als tegenbeweging: ruimte creëren om iets te doen wat er nog niet is of wat je ergens anders niet kunt vinden.
De ervaring van Dibbits is dat de drijvende kracht achter een erfgoedgemeenschap vaak één persoon is die iedereen mee op sleeptouw neemt. Iemand die anderen mobiliseert (kartrekker). Dit is in lijn met de bevindingen bij de Brabantse gemeenschappen, waarbij er vaak enkelingen zijn die de verantwoordelijkheid (willen en kunnen) dragen en waar aangegeven wordt dat het lastig is om vrijwilligers te vinden voor de organisatie.

Marc Wingens – Erfgoed Gelderland

Marc Wingens is directeur van Erfgoed Gelderland. Eind 2009 is de coöperatie Erfgoed Gelderland opgericht door het Gelders Archief en Gelders Erfgoed, waar in 2017 161 Gelderse erfgoedorganisaties lid van zijn. Juridisch wordt een onderscheid gemaakt tussen stichting Erfgoed Gelderland en coöperatie Erfgoed Gelderland. De Stichting Erfgoed Gelderland heeft de opdracht om het Gelderse erfgoedveld te ondersteunen. De coöperatie Erfgoed Gelderland staat voor de samenwerking tussen ruim 160 erfgoedorganisaties in Gelderland.

In Gelderland raakt men steeds meer bekend met de term 'erfgoedgemeenschap'. Het begrip is een aantal jaar geleden geïntroduceerd door Unesco, waarbij het vooral gekoppeld werd aan immaterieel erfgoed. Het is een kunstmatige term. Net zoals in Noord-Brabant, herkennen mensen zich er (nog) niet in. Zij behoren volgens zichzelf tot een club of vereniging, maar noemen zich geen gemeenschap. Wingens heeft het gevoel dat 'erfgoedgemeenschap' een waardevolle term is. Hij merkt ook dat het steeds meer gebruikt en omarmd gaat worden.

Net zoals Vercauteren en Dibbits, erkent Wingens het belang van het sociale aspect voor erfgoedgemeenschappen: Het sociale deel is een pijler. Het gaat om het onderhouden van sociale contacten en samen iets ondernemen. Dat is overal zo en geldt voor alle groepen die zich bezighouden met erfgoed. Het is niet gebonden aan een regio. Bij (schutters)gildes bijvoorbeeld gaat het om samen iets doen vanuit een gedeelde interesse. De inhoud van die interesse is misschien wel ondergeschikt.

Het krijgen van waardering en erkenning speelt voor erfgoed-gemeenschappen nu veel meer een rol dan voorheen, stelt Wingens. Eerst hadden de erfgoedgemeenschappen genoeg aan zichzelf. Maatschappelijke erkenning is iets van de laatste jaren, stelt hij. Dit wordt door de overheid gevoed. Door de ontwikkeling van de overheid die een participatiesamenleving wil 'creëren' worden erfgoedgemeenschappen gevraagd betrokken te zijn. Dit wordt door de overheid echter halfslachtig ingezet. Gemeenschappen worden gevraagd om betrokken te zijn, maar als het erop aan komt worden ze niet daadwerkelijk betrokken. Erfgoedgemeenschappen voelen zich dan niet serieus genomen. Dit valt te wijten aan onervarenheid van de overheid: zij heeft geen ervaring met partijen als erfgoedgemeenschappen die weten niet hoe de overheid werkt, die niet thuis zijn in de werking van overheidsprocessen. De overheid zou hen goed moeten voorlichten over de processen en procedures. Het is volgens Wingens een goede ontwikkeling dat erfgoedgemeenschappen steeds meer betrokken worden door de overheid, maar de werking/uitvoering ervan moet nog uitgekristalliseerd worden.

Wat betreft het netwerk van erfgoedgemeenschappen geldt ook in Gelderland dat het netwerk vooral bestaat uit directe en close contacten. Het gaat vaak om familie, vrienden, kennissen of contacten binnen de directe leefomgeving. Het uitoefenen van invloed (voor bijvoorbeeld het bereiken van publiek, het krijgen van (financiële) ondersteuning of het creëren van draagvlak) is daardoor moeilijk voor een erfgoedgemeenschap. Dit ziet Wingens als een taak van organisaties zoals Erfgoed Gelderland of Erfgoed Brabant. Het is dan wel belangrijk dat een erfgoedgemeenschap niet afhankelijk wordt van zo’n organisatie.

Erfgoedgemeenschappen moeten ondersteund worden, maar wel op zo’n manier dat zij daarrna op eigen benen kunnen staan: hoe kun je partijen opzoeken, samenwerken: 'eendracht maakt macht'. Een organisatie als Erfgoed Gelderland kan helpen met het leggen van verbindingen, maar moet het vervolgens wel bij de erfgoedgemeenschappen laten. Binnen de coöperatie Erfgoed Gelderland staat samenwerking centraal en is vertrouwen belangrijk. Het is belangrijk om te willen delen en ook om 'met de billen bloot te gaan': door knelpunten op tafel te leggen kun je gezamenlijk tot een oplossing komen.

Naast het faciliteren van samenwerkingsverbanden en het organiseren van bijeenkomsten is het ook een taak van Erfgoed Gelderland om erfgoedgemeenschappen te ondersteunen in de uitvoering. Bijvoorbeeld door middel van de website *www.collectiegelderland.nl*. Hier kunnen erfgoedorganisaties zich bij aansluiten om hun collectie toegankelijk te maken voor het publiek. Een dergelijke overkoepeling is volgens Wingens nodig, anders verdwijnen gemeenschappen in een isolement.

Ook in Gelderland kunnen erfgoedgemeenschappen ondersteuning gebruiken bij PR en communicatie. Er is weinig deskundigheid op dat gebied. Dit heeft te maken met bezuinigingen: subsidie verdween, dus moesten gemeenschappen het zelf doen. Zij moeten nu uit kunnen leggen wat hun waarde is en deze waarde ook aantonen. Dit is lastig, maar bewustwording van waarde is wel een goede ontwikkeling. Erfgoedgemeenschappen die naar binnen gericht werken bestaan straks niet meer.

ACHT: CONCLUSIES

Elke erfgoedgemeenschap is uniek

Het onderzoek maakt duidelijk dat elke erfgoedgemeenschap uniek is. Er is bijvoorbeeld al een grote variëteit zichtbaar in de drijfveren van de geïnterviewde vrijwilligers. De drijfveren die genoemd worden zijn uiteenlopend, namelijk:

- Persoonlijke verrijking
- Sociale contacten
- Maatschappelijke betrokkenheid
- Doorgeven van erfgoed aan nieuwe generaties en het (historische) verhaal vertellen
- Bewaren van het oude ambacht op de traditionele manier
- Traditie en nostalgie

Daarnaast zagen we dat sociaal/culturele, economische, politieke en omgevingsfactoren invloed hebben op de erfgoedgemeenschappen. Maar dit zijn bij elke erfgoedgemeenschap wel steeds andere (of een combinatie van meer) factoren. Erfgoedgemeenschappen zetten zich op elk een eigen manier in voor een eigen stukje erfgoed. Zij leggen ook elk een andere nadruk op wat volgens hen het succes van de gemeenschap bepaalt. Er valt daarom geen blauwdruk te maken. Wel kunnen erfgoedvrijwilligers leren van de succesfactoren van anderen. Kennisuitwisseling is daarom van groot belang.

Succesfactoren en knelpunten op een rij

Net als drijfveren lopen ook succesfactoren erg uiteen. Hieronder sommen we ze op:

- Enthousiasme, passie, betrokkenheid, motivatie en actieve deelname van erfgoedvrijwilligers zelf is een belangrijke voorwaarde voor succes
- Er zelf op uit gaan om het ambacht te promoten; des te meer mensen leren het erfgoed kennen
- Goede communicatie en contact maken met de lokale omgeving
- cursussen verzorgen in de oude ambachten; dat maakt het toegankelijk
- Nadenken over langere termijn (visie)
- Een eigen ontmoetingsplek (bijv. clubhuis)
- Connectie met professionals
- Wederzijdse waardering
- Samenwerking met andere partijen
- Saamhorigheid en toegankelijkheid
- Tijdelijkheid: het gevoel dat je als vrijwilliger aan een project werkt met een begin en eind

Ook de genoemde knelpunten lopen uiteen:

- Financiering
- Overdragen ambachten aan nieuwe generaties
- Hechte kleine gemeenschappen zijn lastig voor nieuwe vrijwilligers om bij aan te sluiten
- Weerstand bij gemeenten
- Niet altijd gezien worden als serieuze gesprekspartner
- Ondersteuning in de organisatie

Erfgoed versterkt sociale veerkracht

Erfgoed heeft een belangrijke rol in het sociale leven. Immaterieel erfgoed, in de vorm van een traditie, zorgt bijvoorbeeld voor een gezamenlijke identiteit. Het 'wij'-gevoel. Het zorgt voor gezelligheid in het dorp of de stad en creëert een ontmoetingsplek voor sociale contacten. Ook materieel erfgoed heeft een belangrijke rol. Historische gebouwen zijn beeldbepalend, geven een plek identiteit en karakter en vertellen het verhaal van het verleden.
Erfgoed verbindt. Mensen met verschillende interesses en uit verschillende niveaus komen met elkaar in aanraking, omdat ze zich inzetten voor hetzelfde doel. Mensen die elkaar anders niet zo snel hadden opgezocht hebben nu iets gemeenschappelijks en dat versterkt de sociale veerkracht van een samenleving.

Verhoudingen tussen overheden en vrijwilligers in beweging: een goede relatie en samenwerking onmisbaar

De veranderende samenleving maakt dat de verhoudingen tussen overheden en burgers anders worden. De rol van vrijwilligers wordt steeds groter. Het is een zoektocht naar nieuwe verhoudingen en samenwerking waar we nog midden in zitten.
Het succes van een erfgoedgemeenschap wordt mede bepaald door een goed netwerk en contact met veel andere partijen, zoals gemeenten, provincie, heemkundekringen, ondernemers, andere vrijwilligers en professionals. Het is voor die relatie belangrijk om te zoeken naar het gezamenlijke belang of doel. Een relatie is goed als partijen elkaar makkelijk weten te vinden, eenzelfde doel nastreven, elkaar geregeld opzoeken, gemakkelijk samenwerken en samen dingen oppakken. Hier moet je dan ook zuinig op zijn. Houdt de stakeholders enthousiast en zoek altijd naar uitbreiding van het netwerk, aldus de vrijwilligers.

Het is belangrijk te streven naar een zo gelijkwaardig mogelijke samenwerking. In sommige gevallen is er sprake van een mismatch.

Regelmatig zien we dat vrijwilligers en professionals en overheden elkaars taal niet spreken. Niet alleen rondom erfgoed is dat het geval, maar ook bij andere burgerinitiatieven. Dat komt omdat de partijen vanuit andere perspectieven, belangen en rollen naar een situatie kijken.

Aandacht voor *weak ties*: het leggen van externe verbindingen *(bridging)*

Zoals we al eerder benoemden is de meest optimale situatie er een waarin *bonding* en *bridging* in evenwicht zijn. Bij de geïnterviewde erfgoedgemeenschappen is sprake van een sterke *bonding*. Op het gebied van *bridging* valt nog winst te behalen. Door erfgoedgemeenschappen in contact te brengen met andere partijen en erfgoedgemeenschappen ontstaat uitwisseling van informatie en ideeën tussen groepen met verschillende belangen. Dit bevordert vernieuwing. Toch is het voor erfgoedvrijwilligers soms moeilijk om ingangen en goede partijen te vinden. Zij kunnen ondersteuning gebruiken in het bruggen slaan naar andere netwerken en gemeenschappen.

Wel is het belangrijk een onderscheid te maken tussen willen en kunnen. Vrijwilligers moeten allereerst openstaan voor contact met andere, niet voor de hand liggende, partijen. Pas als dat het geval is kunnen zij ondersteund worden in hoe zij dat contact kunnen maken.

ACHT: CONCLUSIES

Praktische en inhoudelijke ondersteuning gewenst

Waar vaak gedacht wordt dat vrijwilligers alleen geholpen zijn met financiële steun, hebben erfgoedgemeenschappen juist ook behoefte aan inhoudelijke en praktische ondersteuning. Het knelpunt zit vooral in de mate waarin vrijwilligers zijn toegerust om hun ambities waar te maken. Door vrijwilligers zo goed mogelijk toe te rusten met bijvoorbeeld kennis, tips en toegang tot externe netwerken kunnen zij zo goed mogelijk functioneren. Het gaat vooral om het goed weten welke vragen je moet stellen en aan wie. Hierbij zouden de vrijwilligers ondersteuning kunnen gebruiken. Bijvoorbeeld middels externe kennis en netwerken. Kennisuitwisseling met andere vrijwilligers, met organisaties die bijvoorbeeld educatieve programma's rondom erfgoed aanbieden en met andere sectoren wordt zeer waardevol genoemd.

Ondersteuning externe zichtbaarheid gewenst

Ook communicatie en promotie zijn voor erfgoedgemeenschappen belangrijk. Dat maakt dat anderen kennis kunnen maken met het erfgoed waar de vrijwilligers zich voor inzetten. Het is belangrijk dat vrijwilligers doen waar zij goed in zijn. Laat daarom mensen die goed zijn in promotie en communicatie die taak op zich nemen. De vrijwilligers geven aan dat communicatie en promotie vraagt om vaardigheden waar niet elke vrijwilliger mee toegerust is. Ondersteuning in de vorm van een cursus om vaardigheden aan te leren wordt wenselijk geacht. Daarnaast zien de vrijwilligers een rol voor de gemeente en lokale ondernemers (door naast communicatie en promotie ook de directe omgeving aantrekkelijk te maken voor bezoekers), maar ook voor gerelateerde partijen als musea of archieven die als ambassadeur kunnen optreden.

Educatieve erfgoedprogramma's voeding voor toekomstige inzet

Om er voor te zorgen dat erfgoed niet verloren gaat, is het belangrijk dat het wordt overgedragen aan nieuwe generaties. De vrijwilligers geven aan het als misvatting te ervaren dat jongeren niet geïnteresseerd zijn in erfgoed. Zij hebben die interesse wel, maar actieve betrokkenheid komt meestal pas op latere leeftijd. Het is daarom belangrijk om kinderen op vroege leeftijd in aanraking te brengen met erfgoed. Goede contacten met scholen zijn daarvoor van groot belang. Educatieve programma's brengen kinderen in aanraking met het erfgoed.

NEGEN: AANBEVELINGEN

In dit hoofdstuk bespreken we de aanbevelingen die naar aanleiding van de bevindingen en conclusies uit dit onderzoek gedaan kunnen worden. Het betreft algemeen geldende aanbevelingen en specifieke aanbevelingen voor erfgoedgemeenschappen zelf, voor professionele organisaties en kennisorganisaties, voor overheden (provincie Noord-Brabant en gemeenten) en voor de politiek in het algemeen.

Algemeen geldende aanbevelingen

- Elke erfgoedgemeenschap is uniek. Verdiep je in de dynamiek van de erfgoedgemeenschap en pas de manier van communiceren daarop aan.
- Focus op overeenkomsten in plaats van verschillen. Benadruk altijd het gezamenlijk belang of doel rondom het erfgoed. Daarmee creëer je gezamenlijk eigenaarschap.
- Spreek je waardering uit naar vrijwilligers die zich inzetten voor het erfgoed. Zij zijn van belangrijke waarde voor de leefbaarheid van de omgeving.
- Besef dat iedereen handelt vanuit eigen motieven, drijfveren en belangen. Door je hierin in te leven begrijpen we beter waarom mensen op een bepaalde manier reageren en met welke, soms beperkende, regels zij te maken hebben.
- Streef naar een zo gelijkwaardig mogelijke samenwerking. Dat begint met het (vooraf) uitspreken van wat je van elkaar verwacht. Verwachtingsmanagement is onmisbaar voor een succesvolle samenwerking.

Specifieke aanbevelingen voor erfgoedgemeenschappen

- Breid je netwerk uit met mensen buiten de gemeenschap waar je iets aan kunt hebben. Denk hierbij aan (lokale) ondernemers, kennisorganisaties, professionals en andere sectoren.
- Zorg voor een eigen ontmoetingsplek (bijv. clubhuis). Het heeft een positieve invloed op de onderlinge binding in de erfgoedgemeenschap.
- Denk na over langere termijn (visie) en de toekomstbestendigheid van het erfgoed en erfgoedgemeenschap.
- Geef vrijwilligers het gevoel dat zij deelnemen aan projecten met een begin- en eindtijd (tijdelijkheid).
- Maak gebruik van de succesfactoren van andere erfgoedgemeenschappen en kijk wat past bij jouw erfgoedgemeenschap. Leer ook van de valkuilen van anderen.
- Treed naar buiten met je erfgoed! Verzorg cursussen, bijvoorbeeld in oude ambachten; dat maakt het erfgoed toegankelijk en zorgt voor nieuwe contacten.

Specifieke aanbevelingen voor professionele organisaties en kennisorganisaties

- Er ligt een rol voor professionele organisaties en kennisorganisaties om vrijwilligers beter toe te rusten met kennis en vaardigheden, zodat zij beter in staat zijn tot het aangaan van nieuwe contacten en het verbreden van hun bestaande netwerk. Het gaat enerzijds om het opdoen van bijvoorbeeld organisatie- en communicatievaardigheden en anderzijds om bewustwording van het belang van *bridging* én praktische toerusting in hoe die verbindingen gelegd kunnen worden.
- Erfgoedvrijwilligers benoemen kennisuitwisseling met andere vrijwilligers, organisaties die bijvoorbeeld educatieve programma's rondom erfgoed aanbieden en met andere sectoren, als zeer waardevol. Faciliteer deze kennisuitwisseling en geef daarbij elke partij de ruimte om een eigen inbreng te doen tijdens de bijeenkomst.
- Om ervoor te zorgen dat vraag van erfgoedvrijwilligers en aanbod van professionele organisaties en kennisorganisaties op elkaar aansluiten bevelen wij aan te kiezen voor maatwerk. Hierbij gaan de partijen met elkaar in gesprek, zodat een passend aanbod gemaakt kan worden. Waar elke erfgoedgemeenschap uniek is, dient ook de ondersteuning op maat gemaakt te worden.

Specifieke aanbevelingen voor overheden (provincie Noord-Brabant en gemeenten)

- Kies voor een faciliterende en ondersteunende rol waarbij erfgoedgemeenschappen eigen regie houden.
- Faciliteer een platform waar erfgoedgemeenschappen bij elkaar kunnen komen om kennis en ervaringen uit te wisselen en te leren van elkaar.
- Geef erfgoedvrijwilligers toegang tot je netwerk en breng mensen met elkaar in contact die elkaar mogelijk aanvullen of nodig kunnen hebben.
- Verken de mogelijkheden voor een regionale erfgoeddienst die het versnipperde erfgoedveld bij elkaar brengt. Gemeenten kunnen meer samenwerken en kunnen breder naar erfgoed kijken dan alleen vanuit hun wettelijke taak.

Specifieke aanbevelingen voor de politiek

- Erfgoedgemeenschappen zijn niet alleen belangrijk voor het bewaren van het erfgoed, maar ook voor sociale samenhang in de (directe) omgeving en maatschappelijke betrokkenheid. Erken deze waarde van erfgoed bij het maken van (politieke) keuzes.
- Vrijwilligers binnen erfgoedgemeenschappen beschikken over kennis van en ervaring met verschillende facetten van erfgoed. Het is belangrijk om deze kennis en ervaring op waarde te schatten en vrijwilligers te (blijven) betrekken bij de totstandkoming, uitvoering en evaluatie van beleid.
- Financiering blijft lastig voor erfgoedgemeenschappen. Zorg voor voldoende (financiële) middelen om het erfgoed te behouden en te beheren en om de burgerkracht van vrijwilligers rondom het erfgoed te ondersteunen. Immers, in de huidige participatiesamenleving is de inzet van vrijwilligers belangrijker dan ooit.
- Zorg ervoor dat de educatieve erfgoedprogramma's niet stoppen. Probeer kinderen niet over te halen er direct actief iets mee te gaan doen, maar leg de nadruk op informatie delen en kennis laten maken met het erfgoed. Dat is voeding voor later.

TIEN: NAWOORD /REFLECTIE

In januari 2017 zijn wij gestart met het onderzoek naar het succes van Noord-Brabantse erfgoedgemeenschappen. We hebben ons verdiept in de literatuur, zijn met erfgoedvrijwilligers in gesprek gegaan en vervolgens hebben we lokale stakeholders en Gregory Vercauteren, Hester Dibbits en Marc Wingens telefonisch gesproken om de bevindingen verder te kunnen duiden.

We hebben vijf erfgoedgemeenschappen opgezocht in hun eigen omgeving om zo de dynamiek en werking van de verschillende erfgoedgemeenschappen zo goed mogelijk bloot te legen. Tijdens de interviews met de vrijwilligers merkten we de tomeloze energie waarmee zij zich inzetten voor hun erfgoed. Het hart voor de zaak en de voldoening die het de vrijwilligers geeft heeft gezorgd voor mooie gesprekken waar wij ook zelf veel energie van kregen. Hun open houding naar ons toe heeft geresulteerd in een schat aan informatie. De bevindingen in dit rapport zijn van belang om het succes van erfgoedgemeenschappen te verklaren en hiervan te leren. Het is de passie van de vrijwilligers voor het erfgoed die ons als onderzoekers heeft geraakt en waarover wij ons hebben verwonderd.

Wij willen daarom graag de vrijwilligers, de stakeholders van de erfgoedgemeenschappen en de sleutelfiguren van de Reinwardt Academie, FARO en Erfgoed Gelderland bedanken voor hun tijd en medewerking.

We hopen dat we met dit rapport overheden, professionele organisaties en erfgoedgemeenschappen dichter bij elkaar kunnen brengen in het toekomstbestendig houden en maken van erfgoed in Noord-Brabant.

Mariëlle Tuinder & Bo Broers,
oktober 2017

[i] Erfgoed Brabant (2014). Erfgoed & Erfgenamen. Evaluatie van een nieuwe manier van erfgoedbehoud. 's-Hertogenbosch: Erfgoed Brabant in opdracht van de provincie Noord-Brabant. pp.1-20.

[ii] Jochems, M., Joosten, R. (2005). De gevalsstudie. Nijmegen: Radboud Universiteit. pp.1-40.

[iii] Meijs-Appels, M.T.E. (2015). De (verbeeldings)kracht van erfgoed: Beleidskader erfgoed 2016-2020. 's-Hertogenbosch: Provincie Noord-Brabant. pp.1-60.

[iv] Broek, van den A., Houwelingen, van P. (2015). Gisteren vandaag. Den Haag, Nederland: Sociaal en Cultureel Planbureau. pp.1-177.

[v] http://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/detail?id=2014D46468&did=2014D46468.

[vi] Broek, van den A., Houwelingen, van P. (2015). Gisteren vandaag. Den Haag, Nederland: Sociaal en Cultureel Planbureau. pp.1-177.

[vii] Broek, van den A., Houwelingen, van P. (2015). Gisteren vandaag. Den Haag, Nederland: Sociaal en Cultureel Planbureau. pp.1-177.

[viii] Meijs-Appels, M.T.E. (2015). De (verbeeldings)kracht van erfgoed: Beleidskader erfgoed 2016-2020. 's-Hertogenbosch: Provincie Noord-Brabant. pp.1-60.

[ix] Erfgoed Brabant (2017). Infographic Brabants Erfgoed in cijfers 2016. 's-Hertogenbosch: Erfgoed Brabant.

[x] Broek, van den A., Houwelingen, van P. (2015). Gisteren vandaag. Den Haag, Nederland: Sociaal en Cultureel Planbureau. pp.1-177.

[xi] Broek, van den A., Houwelingen, van P. (2015). Gisteren vandaag. Den Haag, Nederland: Sociaal en Cultureel Planbureau. pp.1-177.

[xii] Broek, van den A., Houwelingen, van P. (2015). Gisteren vandaag. Den Haag, Nederland: Sociaal en Cultureel Planbureau. pp.1-177.

[xiii] Erfgoed Brabant (2017). Infographic Brabants Erfgoed in cijfers 2016. 's-Hertogenbosch: Erfgoed Brabant.

[xiv] Broek, van den A., Houwelingen, van P. (2015). Gisteren vandaag. Den Haag, Nederland: Sociaal en Cultureel Planbureau. pp.1-177.

[xv] Deekman, A. (2010). De gevoelswaarde van de term amateurkunst. Utrecht: Kunstfactor. pp.1-10.

[xvi] Bijsterveld, A.J.A. (2014). Naar indicatoren voor regionale samenhang: De bijdrage van landschaps- en cultuurgeschiedenis. 's-Hertogenbosch: Provincie Noord-Brabant. pp.1-40.

[xvii] Vinckx, K. (2015). Factsheet Geluk in Brabant. Tilburg: Het PON.

[xviii] Van Dalen, B., Vinckx, K. en van Bommel, M. (2016). Cultuur en erfgoed in Brabant. De mening van de Brabantse burger. Tilburg: het PON. pp.1-57.

[xix] Tuinder, M. (2016). Het wonder is de kerk niet uit. In Vermeulen P., Tuinder, M., van Bommel, M. e.a. Emotiedemocratie: PON jaarboek 2016. Tilburg: Het PON. pp.1-71.

[xx] Coleman, J.S. (1988). Social Capital in the Creation of Human Capital. The American Journal of Sociology, Vol. 94, Supplement: Organizations and Institutions: Sociological and Economic Approaches to the Analysis of Social Structure). pp.95-120.

[xxi] Tuinder, M., Den Hartog, J. en Cox, S. (2013). Kijk op Brabanders. Tilburg: Het PON. pp.1-7.

[xxii] Tuinder, M., Den Hartog, J. en Cox, S. (2013). Kijk op Brabanders. Tilburg: Het PON. pp.1-7.

[xxiii] Jacobs, M., Weele, van der J., Baetens, T. (2016). Trots op ons! Over de vitaliteit van netwerken rondom Brabantse multifunctionele accommodaties. 's-Hertogenbosch: Provincie Noord-Brabant. pp.1-61.

[xxiv] Jacobs, M., Weele, van der J., Baetens, T. (2016). Trots op ons! Over de vitaliteit van netwerken rondom Brabantse multifunctionele accommodaties. 's-Hertogenbosch: Provincie Noord-Brabant. pp.1-61.

[xxv] Meijs-Appels, M.T.E. (2015). De (verbeeldings)kracht van erfgoed: Beleidskader erfgoed 2016-2020. 's-Hertogenbosch: Provincie Noord-Brabant. pp.1-60.

[xxvi] Bijsterveld, A.J.A. (2014). Naar indicatoren voor regionale samenhang: De bijdrage van landschaps- en cultuurgeschiedenis. 's-Hertogenbosch: Provincie Noord-Brabant. pp.1-40.

[xxvii] Van Dalen, B., Vinckx, K. en van Bommel, M. (2016). Cultuur en erfgoed in Brabant. De mening van de Brabantse burger. Tilburg: het PON. pp.1-57.

[xxviii] Broek, van den A., Houwelingen, van P. (2015). Gisteren vandaag. Den Haag, Nederland: Sociaal en Cultureel Planbureau. pp.1-177.

[xxix] Hartog, den J. et al. (2014). Betrokken Brabanders. Resultaten van de vierde monitor sociale participatie Noord-Brabant. Tilburg: het PON. pp.1-66.

[xxx] Jacobs, M., Weele, van der J., Baetens, T. (2016). Trots op ons! Over de vitaliteit van netwerken rondom Brabantse multifunctionele accommodaties. 's-Hertogenbosch: Provincie Noord-Brabant. pp.1-61.

[xxxi] Cultureel-Erfgoeddecreet en FARO-conventie – belangrijkste punten. Kunst en Erfgoed BE http://www.kunstenenerfgoed.be/nl/beleid/raad-van-europa/cultureel-erfgoeddecreet-en-faro-conventie

Colofon

Het PON heeft dit onderzoek verricht in opdracht van Erfgoed Brabant

PON Publicatienummer 17-15

Oktober 2017

Auteurs: Mariëlle Tuinder en Bo Broers, Het PON

Opmaak: Het PON

© 2017 het PON, kennis in uitvoering.
Het auteursrecht van deze publicatie berust bij het PON. Gehele of gedeeltelijke overname van teksten is toegestaan, mits daarbij de bron wordt vermeld. Vermenigvuldiging en publicatie in een andere vorm dan dit rapport is slechts toegestaan na schriftelijke toestemming van het PON. Hoewel deze publicatie met de grootst mogelijke zorg is samengesteld, kan het PON geen enkele aansprakelijkheid aanvaarden voor eventuele fouten.

Meer informatie: www.hetpon.nl

Met dank aan:

Vrijwilligers Brabantse erfgoedgemeenschappen

- Archeologische Vereniging Kempen- en Peelland (AVKP):
  Tonnie van de Rijdt, David Hardy, Vickie Hardy, Hans van Gemert, Lenneke Rudolph, Corry Zegers, Huub de Jong
- Brabantsedag Heeze - Vriendenkring Schenkels
  Joost Botteram, Sjef Schenkels, Piet Schenkels, Britt Schenkels, Mary Bosmans, Jeroen van Eersel
- Heggenvlechten, regio Boxmeer
  Marius Grutters
- Molen Désire, Megen
  Wim van de Camp, Kees van de Wiel en Piet van de Camp
- Riviervisserij gemeenschap Woudrichem
  Jan Vink, Arie van Dalen en Frans Dansen

Stakeholders

Coöperatieve visvereniging De Hoop	Philip Vink
Gemeente Boxmeer	Rob Setz
Gemeente Meierijstad	Mark van den Broek
Gemeente Oss	Paul Spanjaard
Gemeente Woudrichem	Paula Jorritsma
Heemkundekring Schijndel	Ruud Hemelaar
Stichting Brabantsedag	Gerry Demers

Sleutelfiguren

Erfgoed Gelderland	Marc Wingers
FARO	Gregory Vercauteren
Reinwardt Academie & Erasmus Universiteit	Hester Dibbits

erfgoed brabant

HET PON